

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN BURSA'DA UYGULANMASI VE İŞGALİN BURSA YERELİNE SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Mine ERSEVİNÇ*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi ile çekilen Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. Anadolu'nun işgali üzerine Bursa'da başlayan tepkiler ve direniş 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkartması ile hızlanmış, ilk direniş örgütlenmesi "Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu" olmuştur. Bursa'nın işgali öncesinde ilk olarak Redd-i İlhak daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yanı sıra Kuvayı Millîye hareketi gelişmiştir. 8 Temmuz 1920'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa'da bir taraftan İstanbul Hükümetleriyle, bir taraftan işgalci kuvvetlerle, bir taraftan da uzun yıllar Osmanlı uyruğu olarak birlikte yaşanan Ermeni ve Rumlar ile mücadele edilmiştir.

Çalışmamızda amacımız öncelikle; Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinin ve de ticari zenginliği ile Mudanya-Gemlik limanlarının antlaşmanın 8. ve 9. maddelerinin kapsamına girdiği Bursa'da uygulandığını değerlendirmek olacaktır. Mütareke sonrası işgal edilen Mudanya ve Gemlik, 8 Temmuz'da ise tamamen İtilaf Devletleri'nin işgali altına girmiş ve 11 Eylül 1922'ye kadar işgal altında kalmıştır. Bursa merkez ve köylerinde yaşayan Ermeni ve Rumların işgalci güçlerle birlik olarak Müslüman halka uyguladığı kıyım işgal yıllarında zorlu bir dönem yaşanmasına neden olmuş. Bölgede yaşanan Müslüman halk aleyhine yaşanan demografik hareketlilik ekonomik ve kültürel değişimi de Müslüman halk aleyhine dönüştürmüştür. Bir yandan İtilaf Devletleri'nin desteğindeki Yunan güçleri ile mücadele edilmek zorunda kalınırken bir yandan da uzun yıllar birlikte yaşadıkları Müslüman halka ihanet eden Ermeni ve Rumlarla da mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Amacımız;

*Dr. Öğr. Gör., Uludağ Üniversitesi, akkum@uludag.edu.tr

Bursa’da işgal öncesi, işgal dönemi ve işgalin sonlandırılması süreçlerinde nüfus hareketleri, ekonomik ve kültürel değişim incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Bursa, İşgal, Değişim.

IMPLEMENTATION OF MUDROS ARMISTICE AGREEMENT IN BURSA AND THE SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF THE OCCUPATION ON BURSA REGION

ABSTRACT

The territories of the Ottoman Empire, which was retreated from World War I with Mudros Armistice Agreement, came under the control of the Entente States and occupation began in Anatolia. The protests and resistance that started in Bursa upon the occupation of Anatolia were speeded up upon the military landing of the Greek troops to Izmir on May 15, 1919 and the first resistance organization was "The Reserve Officer Assistance Fund of Bursa". Prior to the occupation of Bursa, firstly the Committee of Reddi Ilhak (Committee of the Refusal of the Annexation) and then the Nationalist Forces Act developed. On July 8, 1920, it was being struggled with Istanbul Governments on one hand in Bursa city, which was occupied by the Greek forces and the occupying forces as well as with the Armenians and Greeks, who had been living together as Ottoman nationality for many years, on the other hand.

In our study, first of all, our aim is to evaluate the implementation in Bursa within the scope of the Article 7 of the Mudros Armistice Agreement and the Article 8 and 9 of the Treaty, in which Mudanya-Gemlik ports are included, with its commercial wealth. Mudanya and Gemlik, occupied after the Armistice Agreement, were occupied by Entente States on July 8, and remained under occupation until September 11, 1922. The massacre carried out by the Armenians and Greeks living in the centrum and villages of Bursa as a union with the occupying forces caused a difficult period in the years of occupation. The demographic mobility experienced in the region against the Muslim people also transformed the economic and cultural change against the Muslim people. On the one hand, the Greek forces supported by the Entente States had to be struggled with; on the other hand the Armenians and the Greeks, who betrayed the Muslim people, with whom they had been living together for many years, had to be struggled with. Our aim is to examine the population movements, economic and cultural change in Bursa before and during the occupation period as well as the occupation concluding period.

Keywords: Mudros Armistice Agreement, Bursa, Occupation, Change.

GİRİŞ

2 Kasım 1914’de Rusya, 5 Kasım 1914’te İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiş ve Osmanlı Devleti savaş sürecinde mücadele ettiği cephelerin genelinde başarısız olmuş, 30 Ekim 1918’de Dünya Savaşı’ndan Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Osmanlı Devleti’nin toprakları İtilaf Devletleri’nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu’da işgaller başlamıştır. Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesinin ve de ticari zenginliğinin yanı sıra Mudanya-Gemlik limanlarının önemi ile antlaşmanın 8 ve 9. maddelerinin kapsamına girdiği Bursa’da antlaşma hükümleri uygulamaya sokulmuştur. Antlaşmanın 7. maddesi gerekçesi ile Anadolu’da işgallere başlanmıştır.

Anadolu’nun işgali üzerine Bursa’da başlayan tepkiler ve direniş 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’e asker çıkartması ile hızlanmış, ilk direniş örgütlenmesi “*Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu*” olmuştur. Bursa’nın işgali öncesinde ilk olarak Redd-i İlhak daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yanı sıra Kuvayı Millîye hareketi gelişmiştir.

8 Temmuz 1920’de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa’da bir taraftan İstanbul Hükümetleriyle, bir taraftan işgalci kuvvetlerle, bir taraftan da uzun yıllar Osmanlı uyruğu olarak birlikte yaşanan Ermeni ve Rumlar ile mücadele edilmiştir.

MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE UYGULANMASI

Ateşkes görüşmelerinin 30 Ekim 1918 tarihinde Limni adasının Mondros limanında yapılacağı İngilizler tarafından Osmanlı Devleti’ne bildirilmiştir. Osmanlı Devleti adına başkanlığını Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey’in yaptığı bir heyet ile İtilaf Devletleri adına Amiral Calthrope’nin başkanlık yaptığı heyet arasında 27 Ekim 1918’de görüşmeler başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Bloğu arasında yapılan gizli antlaşmalar ile daha önceden hazırlanan paylaşım esasları ile ekonomik, mali, askerî ve toplumsal diğer konular Osmanlı Devleti heyetinin önüne getirilmiştir. Görüşmeler beş gün sürmüş ve Osmanlı Devleti’nin antlaşma maddelerinin hafifletilmesi teklifleri kabul edilmemiştir. 25 maddeden oluşan antlaşma Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918’de imzalandı. 31 Ekim’de Osmanlı Hükümeti, mütareke hükümlerini 31 Ekim’de bütün askerî ve sivil makamlara duyurarak, bu esaslara göre hareket edilmesini istedi ve antlaşma hükümleri uygulanmaya koyulmuştur.

Antlaşmanın Maddeleri:

- 1- Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.
- 2- Osmanlı sularındaki bütün mayın tarlalarının, torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecek.
- 3- Karadeniz'de ki mayınlar hakkında bilgi verilecektir.
- 4- İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirlerinin kayıtsız-şartsız İstanbul'da İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.
- 5- Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.
- 6- Osmanlı harp gemileri teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanlarında İtilaf Devletleri tarafından gözaltında tutulacaktır.
- 7- İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.
- 8- Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifa edecek ve Osmanlı ticaret gemileri onların hizmetinde bulunacaktır.
- 9- İtilaf Devletleri Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edeceklerdir.
- 10- Toros tünelleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir.
- 11- İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.
- 12- Hükümet haberleşmesi dışında telsiz telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletleri'ne geçecektir.
- 13- Askerî ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.
- 14- İtilaf Devletleri kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. (bu maddelerden hiçbirini ihraç edilemeyecektir.)
- 15- Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla, itilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.

16- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri kumandanlarına teslim olacaktır.

17- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

18- Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim edilecektir.

19- Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması; uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en erken tarihte çıkarılması.

20- Gerek askeri gerekse tesliminde gerekse Osmanlı ordusunun terhisinde ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf devletlerine teslimine dair verilecek herhangi bir karar derhal yerine getirilecektir.

21- İtilaf Devletleri adına bir üye, donatım (iaşe) kontrolünde çalışacak bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine derhal verilecektir.

22- Osmanlı harp esirleri İtilaf Devletleri'nin elinde tutulacağı, askerlik hizmeti yapabilecek kişilerin dışındakilerin serbest bırakılması fikrinin salve-rilmesinin düşünüleceği.

23- Osmanlı hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24- Altı vilayet (vilayeti sitte) adı verilen yerlerde bir karışıklık olursa, bu vilayetlerden herhangi birini İtilaf Devletleri işgal edebileceklerdir.

25- Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasındaki savaş, 1918 yılı Ekim ayının 31 Perşembe günü mahalli saat ile öğlen zamanı sona erecektir. (Sosyal, 1989: 12-14)

Antlaşmasının maddeleri incelendiğinde ateşkes antlaşmasından daha çok, Osmanlı Devleti'nin her şeyi ile teslim olduğu bir belge niteliği anlaşılmaktadır. Özellikle Antlaşmanın 7. maddesi: Sınırlar içerisinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda, İtilaf Devletleri istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecektir. 8. Madde: Osmanlı Devleti'ne ait olan liman, demiryolu ve tersaneler İtilaf Devletleri'ne açılacak ce rahatça kullanabilecekler. Osmanlı gemileri, bu devletlerin hizmeti altında olacaktır. 9. madde: Osmanlı Hükümeti'ne ait olan tersane ve limanlardaki bakım onarımla ilgili araçlardan İtilaf Devletleri yararlanacaktır.

Ve 1. madde: Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin fiili olarak sonlanmasını, ekonomik, mali ve sosyal olarak emperyalizmin kontrolü altına girişini ve Anadolu'daki işgalleri getirecektir.

Antlaşmanın 7. maddesi gerekçesi ile Anadolu'da ilk işgal 4-5 Kasım 1918'de Hatay, İskenderun, Dört Yol, Adana ve Mersin'de Fransız işgalidir. Bunu İtalyan işgalleri ve 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin ortak donanmasının İstanbul'u fiili işgali takip etmiştir.

MONDROS MÜTAREKESİ İLE İŞGALİN BURSA'YA ETKİLERİ

Mütareke yürürlüğe girdiğinde Bursa valisi olan Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran)'ın yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 13 Mart 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden Gümülceneli İsmail vali vekili olarak atanmıştır. (Mümtaz Şükrü, 1980: 12) Gümülceneli İsmail Hakkı Bey, Bursa'ya Fransız Sömürge Birliğini davet etmiş, Rum ve Ermeni kulüpleri açmış ve milliyetçileri yoğun bir baskı altında tutmuş, Türk Ocağı ve Avcılar kulüplerini kapatmış, ittilhatçıları şehirden sürmüştür. (Yüceer, 2001: 16, 17)

Bekir Sami Bey'in Bursa'ya geleceğini duyan İsmail Hakkı Bey İstanbul'a kaçınca yerine İstanbul yine Millî Mücadele karşıtı bir ismi, Nemrut Mustafa'yı atamıştır. (Mümtaz Şükrü s. 25) Bu dönemde Bursa'da Cemiyeti Ahmetiye kanlı bir şekilde hükümeti ele geçirdikten sonra Anzavur güçleri ile birleşecektir. (Cebesoy, 1953: s. 298-299)

Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, Alay Komutanı Rahmi Bey'dir. Anzavur'un Bursa yönünde girişimini önlemek üzere 1919 Ekim ayında Alay, Tümen Komutanından aldığı emre uyarak 174. Alay'ın 1. ve 2. Taburlarından iki bölük oluşturarak Yüzbaşı Cemal Bey'in emrine vermiştir. Ayrıca Alay Komutanı Rahmi Bey'in komutasındaki ufak bir Süvari Birliği ve Alay Emir Subayı Teğmen Şükrü de beraberce, Bursa'daki yaylı arabalara bindirilerek Karacabey yönünde harekete geçilmiştir. (Mümtaz Şükrü, 1980: 26, 27)

11 Ekim 1919'da Bursa valiliğine yeniden Ebubekir Hazım Bey 8 Şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından Dâhiliye Nazırlığına getirilene kadar görevde kalmıştır. Görevden alınca yerine Dâhiliye Nazırı Müsteşarı Keşfi Bey getirilmiştir. (Sofuoğlu, 2003)

Mondros sonrası İstanbul hükümetlerinin etkisi altında kalan Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in gelişine kadar Millî Mücadele güçlü olamayacaktır. Bekir Sami Bey'in çalışmaları ile Bursa'da Millî Mücadelede önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanır. Bu dönemde Hacim Muhittin Çarıklı 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir emirle Bursa valiliğine atanmış ve 8 Temmuz 1920 Bursa'nın işgaline kadar görevine devam etmiştir. Targan Bey taburu, Gök Bayrak taburu ve Çalık Halil taburu gibi yeni taburlar kurmuştur. (Çarıklı, 2005: 84-86)

Bursa'da ilk direniş örgütlenmesi "*Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu*" olmuştur. Reddi İlhak Cemiyeti Temmuz 1919'da Sivas Kongresi'nden bir ay sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Kuva-ı Milliye 5 Ekim 1919'da kurulmuştur (Akkılıç, Birinci Kitap, 2008: 53, 67, 97).

Millî Mücadele'nin gelişmesinde Bursa Kız Muallim Mektebi Müdürü Şekibe Hanım, Bizim Mektep okulunun yöneticisi Zehra Budunç gibi Bursalı kadınlar da önemli rol oynamışlardır. Mümtaz Şükrü, Süleyman Faik, Tabak Ahmet Necati, Çaycı Bekir Hoca, Öğretmen İbrahim Hakkı, Dikici Sadık, Cilveli Mehmet, Hafız Kemal gibi isimler ise topladıkları istihbaratlar ile Millî Mücadele'ye destek olmuşlardır.

Bursa; önce Karacabey ve Ulubat'da da etkili olan Anzavur kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. (Bayar, İstanbul, 1972: 2515) Millî Mücadele karşıtları ile mücadele edilirken, 6 ve 14 Nisan'da Mudanya, 6 Nisan'da Gemlik limanına İngiliz torpidosu gelecektir. 2 Haziran'da ise 2 gambot, 4 top ve 1 açık gemi ile Mudanya'ya gelen İngilizler Mudanya'yı topa atışına tutmuşlar ve yaklaşık iki ay Gemlik ve Mudanya İngiliz tehdidi altında kalmıştır. 6 Temmuz günü hem Mudanya hem de Gemlik İngilizler Mudanya'ya saldırmış ve Mudanya ile Gemlik işgal edilmiştir (Yüceer, 2001: 66, 67).

Yaşanan gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa 6 Temmuz 1920'de Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey'e bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; İngilizlerin, Mudanya ve Gemlik çıkartmaları ve bu olayı takip edecek olan gelişmelerin, Bursa'nın boşaltılmasını gerektirebileceği vurgulanmış ve şöyle devam edilmiştir. "Asker tarafından boşaltılmasından sonra düşmanın Bursa'yı işgal etmesi için de bir süre geçmesi olsa bile, herhalde zatı devletlerinin askerî birliklerle Bursa'dan ayrılması zorunludur. Bu durumda Bursa'da anarşi çıkmaması için şimdiden mahalli idare oluşturmak ve emri idareyle bu kuruluş devir ve teslim etmek lazımdır. Ondan sonra para ve diğer kıymetli

eşyaların Bursa'da bırakılmamasına dikkatinizi çekerim". 7 Temmuz'da Bekir Sami Bey'e Bursa'daki birliklerin geri çekilmesi emrini vermiştir. (Çarıklı, 1967: 273) 10 Ağustos 1920-23 Ağustos 1920 arasında Sadık Vicdani Bey vali vekilliğine getirilmiş, 23 Ağustos 1920'de Ziver Bey Vali olmuştur.

İngilizlerin desteği ile Gemlik ve Mudanya'yı işgal eden Yunanlılar 7 Temmuz sabahı Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i, 8 Temmuz'da Bursa merkezi işgal etmiştir. Yunanlılar işgalden hemen sonra Bursa'da bir askerî işgal komutanlığı kurup şehrin yönetimini üstlenmiştir. 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevres Antlaşması ile ayrı bayrağı, bütçesi ve yönetim örgütü ile oluşturulan "Boğazlar Yönetim"ne Armutlu'dan başlayarak Gemlik, Mudanya'da dâhil edilmiştir.

Bu dönemde Türk mahkemeleri çalışmakla birlikte İşgal Komutanlığınca belirlenen davalara sıkıyönetim mahkemeleri bakmış ve Bursa haklı birtakım işlere zorunlu tutulmuştur. Bursa halkına baskı maddi ve manevi şekilde artmıştır. Örneğin çekirge ile mücadelede 15-45 yaş arası erkekler görevlendirilmiş, görevi yapmayanlar harp divanına verilerek cezalandırılmıştır (Eğilmez, 1980: s. 117).

Bursa'da görevli ya da emekli Türk subaylarına Yunan askerî idaresine her sabah gelerek yoklama yapılması zorunluluğu getirilmiş gelmeyenler yine harp divanına sevk edilmiştir (Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921). Türkçe kitap, gazete ve dergilere yasaklama getirilmiş uymayanlara beş yıla kadar harp divanının da yargılama yolu açılmıştır (Yoldaş, 18 Kasım 1921).

Bir taraftan da Bursa'nın işgalinden sonra mal varlıklarını kurtarmaya çalışan bazı kişiler Yunanlılar ile işbirliği içerisine girmiştir. Yunan askerlerinden, Rum ve Ermeni çetelerinden zarar görüp şikâyet edenler; sebepsiz tutuklamalara, dayağa ya da Atina'ya esir olarak gönderilmeye maruz kalmıştır (Akkılıç, İkinci Kitap, 2008: 535). İşgal yıllarında bazı Müslüman kızlar Yunan askerleri ile evlenip Hristiyan olmuş ve kadın casuslar direnişçileri Yunanlılara ihbar etmiştir. Öğretmen Makbule Hanım ve kızlarının birçok Millî Mücadele taraftarını tutuklattıkları belgelerle sabittir (Tokça, 1959: 19).

"... Türk kadınlarını Yunan subaylarına peşkeş çeken Prens Abdullah ki çok şık giyinişli olduğu için prens denilmiştir. Setbaşı Köprüsü'nün yanında, eski Şafak Sineması vardı; onun yanında da Bağdat Oteli. Ahşap bir binaydı. Ayrıca köprüye yakın bir evi gazino haline getirmişlerdi. Âlemlerini burada yaparlardı, buralarda Yunan subaylarıyla toplanır, eğlenirlerdi. Bir de Şeref

Oteli'nin sahibi Hancı Halit Ağa vardı. Yunan işgalinden sonra İtalyan tebasası oldu, oteline bayrak çektiydi” anlatımı deformasyonu ve dejenerasyonu açık bir şekilde göstermektedir (Akkılıç, İkinci Kitap, 2008: 419-420).

Bursa'da Yunan işgalinden sonra vahşete varan olayların yaşanması bir başka elim gelişme olacaktır. Özellikle Ermeniler ve yerli Rumlar bu baskınlarda belirleyici unsurlardan olacaktır. Gedelek Baskını, Sultaniye Baskını, Karacaali Baskını, İhsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Baskınları, Kapaklı Baskını, Hamidiye ve Katırlı Baskınları, Narlı Baskını, Küçükkuşla Baskını, Elmalık Toplukırımı, Muratoba Baskın'larında insanlarımız katledilecektir (Akkılıç, İkinci Kitap, 2008: 485-510).

Özellikle Gemlik, bölgedeki yağma ve katliamdan kaçan halkın sığınma yeri olmuş ancak burada da katliam ve yağma ile karşılaşmışlardır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan *“Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi – II- Anadolu'da Yunan Mezâlimi”* isimli eser ile bu veriye dair birçok belge yayınlanmıştır. 26 Aralık 1920 tarihli Bâb-ı Âli, Dâhiliye Nezâreti, Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne ait bir belgede; *“Yenişehir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında orada bulunmuş olan savcı Hasan Askî Bey'in ifadesi ile; Yunan askerinin Yenişehir'den çekilmesini takiben hükümet ve belediye daireleriyle tekkenin bombalandığı, çarsının tamamen yakıldığı, kaza ve kazaya bağlı yakılan yirmi kadar köyün eşya ve hayvanlarının, cami halı ve seccadelerinin Rum ve Ermeniler tarafından gemilerle Gemlik'e götürüldüğü, kadınlara feci bir şekilde tecavüzde bulunulduğu”* belirtilmektedir.

21 Nisan 1921 tarihli Bâb-ı Âli, Dâhiliye Nezâreti, Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne ait bir başka belgede; *“Yunanlıların Orhangazi'de on altı köyü yakıp yağmaladıkları ve ahalisinin bir kısmını öldürdükleri, kadınların namuslarını kirlettikleri, kaza nüfusunu işkence altında Gemlik'e sürdükleri, Düyûn-ı Umûmiyye ve Reji idârelerinin kasalarını soydukları, Yalova ve Gemlik'te Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte hareket ettikleri”* ifade edilmektedir. Belgelerde benzeri birçok örnek bulunmaktadır.

Yunanistan'ın Rum ve Ermenilerin yoğun olduğu Mudanya, Gemlik ve Orhangazi gibi bölgelerdeki Müslüman halkı toplu göçe zorlama amacıyla giriştiği zulüm ve vahşetten kaçanlara yardım işleviyle yükümlü Göçmenler Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün başınca bulunan Aziz Nuri Bey'in işbirlikçi bir tutum içinde olması ayrı bir endişe verici durum yaratmıştır. Ayrıca

Gemlik'te, Yunan Savaş Divanı kurulmuş ve Bursa Polis Müdürü Abidin (Özmen) Bey casusluk ve Kuvayımillîye yandaşı olmakla suçlanarak Savaş Divanı tarafından 101 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Tamamen silahsızlandırılan Türk halkı Ermenilerin suikastlarına ve çıkardıkları yangınlara maruz bırakılmıştır. Mümtaz Şükrü Eğilmez, Gemlik ve çevresinde gerçekleştirilen mezalimi “*Kapaklı, Narlı, Karacalı'de Mezalim. Bu üç köy ateşler içerisindeydi. Özellikle Karacaali'den yükselen alevler insanın içinde korku ve ıstırap yaratıyordu. Manzarayı seyreden kurul üyeleri bu zulümden insanlık adına belki de iğrenmekteydiler ama kendi hükümetlerinin yol açtığı bu olayların ezikliği içerisinde sessizce ve olayları sadece raporlara geçirmekle yetiniyorlardı. Yunanlılar bu üç köye de önce ödenemeyecek kadar para cezası vermişlerdi. Paraları toplayamayınca erkekler, Karacalı'nın mezarlığında bir araya getirilmiş, saat, para, yüzük gibi neleri varsa alınmıştı. Kadınlar da aynı soyguna tutulduktan sonra çevreleri 200 Yunan eri tarafından sarılarak kocalarının gözleri önünde namuslarına saldırılmış, sonra kurşuna dizilmişler, en sonra da erkeklere aynı canavarlık acımasız olarak uygulanmıştır. Bu köylerde yapılan araştırmalardan sonra tarafsız heyet tekrar geldikleri yolla geri dönmüş, dönüş sırasında da kıyı köylerinden bazılarının yanmakta olduğunu tespit etmiştir.*” sözleri ile anlatmaktadır. (Eğilmez, 1980: 38)

Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu, XV. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu ve ayrı basım olarak yayınlanan çalışmasında Yunan kaynaklarında halkı kendi çıkarları için nasıl örgütlediklerini itiraf ettiğini de saptamaktadır. Sözlü tarih verilerini kullanan Vasilios Deliyannis kitabında; “*Yunan hükümeti tarafından Küçük Asya Helenizm'inin korunması için Bursa'da bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilatın çalışma esasları ayrıntılı olarak saptandı. Anılan teşkilatın kolu tarafından bir genelge çıkarılarak Küçük Asya Helenizm'inin içinde bulunduğu tehlike kaleme alındı. Bursa yöresindeki bütün Rum öğretmenler ve okul idarecileri mücadeleye çağrıldı. Hürriyet için her türlü fedakârlığı –son damla kanlarına kadar- yapmaya davet edildiler.*” sözleri ile bu itirafı yapmaktadır.

Aynı çalışmasında Sayın Oğuzoğlu; Atase Arşivi belgelerinden örnekler vermektedir. 5 Temmuz 1920 tarihli belgede; “*Gemlik'te hemen güneyde Enguri (Çatalsoğüd)'de bulunan jandarma karakolu erleri, şehirden dışarı Müslüman halkın Ermeni ve Rum çeteleri tarafından birçok işkencelere maruz bırakılarak üzerlerindeki para, kıymetli eşya ve ziynetlerin bu çeteler tarafından*

alındığını görmüşler ve telefonla Meşeköy ve havalisinde bulunan 2. Alay Komutanlığı'na malûmeten bildirmişlerdir. Şehrin kaçmayı başaran okul öğretmeni ile bir telgraf memurunun bildirdiğine göre düşmanın Gemlik'i bombardımanı esnasında yerli Hıristiyanlar İslam evlerine saldırarak yağmalamaya başlamışlar ve çeşitli hakarete bulunmuşlardır." ifadeleri ile yaşanan mezallim yansımaktadır (Oğuzoğlu, 2006: 2530).

Olayların daha da vahşi bir hal alması ve şikâyetlerin gün geçtikçe artması üzerine bir Araştırma Heyeti oluşturuldu. Gemlik, Orhangazi, Yalova dolaylarında çalışacak olan Birinci Araştırma Heyeti, İngiliz General Frenks başkanlığında Fransız Albay Wick, İtalyan Yarbay Rolette ve Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri'den oluşmaktaydı. Osmanlı Temsilcisi kimliği ile Jandarma Üsteğmen Mustafa Süreyya'da araştırmaya katılmıştır. Özellikle Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Gehri oldukça objektif bir rapor hazırlayarak yaşanan kırım ve yıkımı yansıtmış, fotoğraflar çekmiştir. Uluslararası Araştırma Heyeti, 12 Mayıs 1921'de İstanbul'dan hareket ederek aynı gün Gemlik'e ulaşmış ve 13 Mayıs 1921'de Çeltikçi, Çengiler ve Gedelek köylerini ziyaret ederek çalışmalarına başlamıştır. İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan heyet 22 Mayıs'ta görevini bitirerek İstanbul'a dönecektir (Kaya, 2013: 566).

Tarafsız bir şekilde bölgede inceleme yapan Araştırma Heyetinin raporunun giriş bölümünde *"Türk köylerinin yakılması ve Müslüman halkın yok edilmesi için sistemli bir plan vardır. Bu plan, anlaşılan Yunanlıların verdikleri talimatla ve bazen düzenli askerî birliklerin yardımıyla, Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından uygulanmaktadır. Köylerin yakılmasının ve bunun sonucu Müslüman halkın ortadan kaybolmasının, erken bir saldırıya geçildiğinde, Müslüman halkın da saldırıyı desteklemesine karşı, Yunan ordusunun gerisini ve kanatlarını korumak ve belki de bölgede Yunan Hükümeti yararına politik bir durum yaratmak gibi bir amacı olduğu kuşkusuzdu.*" denilmektedir. Heyet; Yunanlıların, Ermenilerin ve Türklerin hangi olaylara maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Yunan işgali sırasında iki ay içerisinde Samanlıdağ mevkiinde Müslüman ahalinin imha edildiğine kanaat getirmiştir. Heyetin bir diğer tespiti de sivil Rum çetelerinin Yunan düzenli ordusunun bir eseri olduğudur.

İstanbul'a dönen Araştırma Heyeti'nin ısrarı üzerine yeniden bölgeye gelen ikinci Heyet'te; Hilal-i Ahmer üyesi Ali Macit Bey'in başkanlığında;

Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri, Fransız Yüzbaşısı Loka, İngiliz Üsteğmen Holland, İtalyan Üsteğmen Bonakorisi ile “Mançester Guardian” Gazetesi muhabiri Bay ve Bayan Toynbe bulunuyordu. Heyetin Gemlik’te yaptığı bu ikinci inceleme ilk incelemeden kısa sürmüştü fakat daha etkili olmuştur.

2 Haziran 1921’de Miralay Spenser’in başkanlığı altında üç itilaf subayı, iki Fransız Jandarması bir İngiliz polisi ve bir tercümandan oluşan Araştırma Heyeti ile Ali Macit Bey’in başkanlığında, 15 memurdan oluşan Hilal-i Ahmer Heyeti üçüncü kez Gemlik’e gelmiştir. 11. Yunan Fırkası Erkan-ı Harbiye reisi ile iki gün süren görüşmelerden sonra, General Populas’ın Yalova’daki ahali ve muhacirin tahliye edilebileceğine dair telgrafı üzerine yöre halkının tahliyesine izin verilmiştir. Böylece Yalova, Gemlik ve bunlara bağlı olan köylerden kurtarılabilen Muhacirler İstanbul’a götürülmüşlerdi (Arslan, 2003: 307-311).

Yunan ordusunun koruması ve desteği ile Orhangazi’de özellikle Ermeni, Gemlik’te özellikle Rum çetelerinin gerçekleştirdiği toplu kırım ve göçe zorlama girişimlerinin ayrıntıları raporlarda ve belgelerde şu şekilde yer almaktadır.

İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Müdüriyeti

“Taht-ı işğalde bulunan mahallerde Yunanlılar tarafından vukû’bulan müdâhalât ve tecâvüzât.”

Temmuz’un yirmi yedisinde Bursa’nın Hamidiye karyesinden silâh taharrî eden zâbit kumandasındaki Yunan müfrezesi karyeden İsa oğlu Halim’i celb ile silâhını talep eylemiş ve cehâlet eseri olarak, daha evvelce Hıristiyanlar tarafından silâhı alınmış olan merkûm, “Silâhımı gâvurlar aldı” demesi üzerine fenâ hâlde darb ve müte’âkiben silâhla katledilmiştir ve hânelere tahriyat için giren efrâd bir hayli zî-kıymet eşyâ gasbeylemiştir.

Târîhden bir hafta mukaddem Yunanlıların Katırlı, Engüre, Kocadereler karyelerini işğâl eylemesi üzerine karye eşrâf ahâlîsinden 36 kişi Yunan zâbitiyle görüşmek ve maksadlarını anlamak üzere gitmiş iken içlerinden iki Ermeni ve iki İslâm katledildikten sonra diğerlerini sefîne-i harbiyelerine alarak Gemlik kazâsına götürmüşlerdir.

Hüdâvendigâr Jandarma Alayı’nın fi 13 Eylül sene [1]336 târîh ve 6913 numarasıyla.

Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Hâriciye Nezâret-i Celîlesine

Gemlik'ten gelen bir zâtın ifâdesine nazaran bu kasabadaki kadınlar fa-hişe oldukları bahânesiyle cebren götürülmektedir.

Fî 21 Safer sene [1]339 ve Fî 3 Teşrîn-i Sâni sene [1]336 Harbiye Nâzırı Bende (BOA. HR. SYS. 2619/35)

Gemlik, Orhangazi, Yalova ve Mülhakâtı Fecâyî'inin Hulâsası

Yunan askerleriyle bunlar tarafından teslîh olunan Rum ahâlî tarafından ikâ edilen fecâyî'in tahkîki için Gemlik, Orhangazi ve Yalova havâlîsine azîmet eden İngiliz Ceneralı Frenk'in riyâseti altında İtalya Miralayı Mösyö Rolato, Fransız Miralayı Mösyö Veyg ve beyne'l-milel Salib-i Ahmer nâmına İsviçreli Mösyö Geri ve Ceneralin yâveri Yüzbaşı Mister [E]ston ve Mösyö Rolato'nun tercümanı Mösyö Amelyo'dan müteşekkil hey'et âtîde muharrer yerlere gitmiş ve icrâ-yı tahkîkât eylemiştir.

1- 13 Mayıs sene [1]337 Gemlik'den otomobile Orhangazi kasabasına gitmiş 1.000 hânelik kasabanın beş hânedan mâ'adâsının kâmilen ihrâk edildiğini görmüştür. İhrâk ve tahrîb edilen 30 câmi', 3 mekteb, 12 medrese, 2 hamam, 1 iplik fabrikası, 4 zeytin fabrikası vesâ'ir büyük mebânînin fotoğ-rafleri alınmıştır.

5- Karacaali karyesi: Alevler içinde yanmakta idi. Deniz kenarında on iki maktûl ve mecrûh, taşlarda kan lekeleri müşâhede edilmiş, Mösyö Geri tarafından fotoğrafları alınmıştır. Karye dâhilinde maktûl yirmi kişinin fotoğ-rafları da Yâver Mister Eston tarafından alınmıştır.

6- Kapaklı karyesi: Dere kenarında 16 ve henüz ateş almamış hâne içinde 6 maktûl, 2 yaralı bulunmuştur. Karyenin alevler içinde fotoğrafi alınmıştır.

7- Kumla karyesi: İskele başında iki maktûl, bir yaralı görülmüştür. Köy nehb ü gârete ve katli'âma ma'rûz kalmıştır. Burada Mösyö Geri tarafından fotoğraf alınmıştır.

8- Narlı karyesi: Alevler içinde yanmakta iken Mösyö Geri ve Yâver Eston tarafından karyenin fotoğrafi alınmıştır.

Hey'et sâhilde ve sâhile pek yakın bulunan mevâki'de katli'âma ve yağ-maya ma'rûz olduktan sonra ihrâk edilen bâlâdaki kurâyı re'yü'l-ayn

görmüştür. Zirde isimleri muharrer kurâ dahi ihrâk ve yağmaya ma'rûz kalmış olup dâhilde bulunmaları hasebiyle hey'et bu havâliye gitmemiştir.

Fî 25 Mayıs sene [1]337 Mühür

(Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719)

Mondros ateşkesinin Bursa'daki etkilerini savaş öncesi, süreci ve sonrasında bilgileri değerlendirildiğimizde yaşanan kayıpları saptamak daha mümkün olmaktadır.

1909 yılında, Bursa Sancağının nüfusu: 101.912 Müslüman, 23.434 Rum, 6.530 Ermeni, 3.514 Musevi, 685 Katolik, 254 Protestan, 1.325 Kıpti/Çingene olmak üzere 137.654 kişiydi (Bursa Sergisi, Sayı 4, 31 Temmuz 1325/1909, s.36). 1912 yılı nüfusunda, 535.654 Müslüman, 87.605 Rum, 74.229 Ermeni, 4.881 Yahudi olmak üzere toplam 704.481 kişi yaşamaktaydı. Bu tarihte tüm ilde Gayrimüslim oranı % 24'tür (McCarthy, 1998: 88, 93, 117). 1914'te 97.000 Nüfus, 70.000 Türk, 10.000 Rum, 13.500 Ermeni, 3.500 Yahudi, 150 Avrupalı vardır (Annuarie Oriental/ Salname-i Şarki 1914, 1915: 1407). 1921'de 80.000 Nüfus, 70.000 Türk, 5.000 Rum, 1.500 Ermeni, 3.500 Yahudi, 100 Avrupalı bulunmaktadır (Annuarie Oriental, 1922: 1300).

1914-1921 arasında gerileyen Gayrimüslim nüfusu yeniden arttırmak için; Milli Mücadele döneminde gerek Müslüman nüfusa yapılan baskılar ve göçe zorlama politikaları gerekse Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ile arttırmak için İtilaf ve Yunan devletleri çalışmalarını yürüteceklerdir. Yunanlıların Ermeni nüfusunu Bursa'ya yerleştirdikleri belgelerden de anlaşılmaktadır. 12 Ekim 1920 tarihli Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti tarafından yazılan ve "Nezâret-i Celîle'den Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhiye.

Teşrîn-i Evvel'in ikinci günü İnegöl kazâsının Cerrah ve Yenice karyelerinden Bursa'ya yirmisekiz hâne Ermeni gelerek Kirmasti Beledî Re'îs-i sâbıkı firârî Benli Ahmed'in hânesiyle îcâb eden mahallere yerleşdirildiği ve bir kısmının da müsâfereten ahibbâ vü akribâsı nezdlerinde kaldığı, mezkûr muhâcirlerin kuvâ-yı bâğ'îye tarafından icrâ edilen mezâlim ü i'tisâfâta tahammül edemeyerek köylerini bıraktıklarını ve geldikleri mıntika ahâlisinden Aksu ve Babasultan karyelerine firâr u ilticâyâ mecbûr kalan bin kişinin de gelmek üzere bulunduğunu ifade eylemekde oldukları ve Yenice köylü Ohan oğlu Aleksan nâm şahsın çete efrâdı tarafından katledildiği(?) ve ba'zı

erkeklerin de askerliği vesîle edilerek semt-i mechûle gönderildikleri ve iki bâkire ile bir kadının çeteler tarafından kaldırılıp iki gün sonra i'âde olunduğu ve şimdiye kadar Bursa'ya ilticâ eden Ermenilerin mikdârı yediyüz nüfûsu bulduğu Polis Müdüriyeti'nin raporundan anlaşıldığı sâlifü'z-zikr Ermenilerin Yunânîler tarafından ya ilcâ-yı harb netîcesi yâhûd âtiyen dermiyân edilmesi muhtemel bir maksad-ı mahsûsa mebnî Bursa'ya celb ü cem' edilmekte oldukları ve hattâ i'âşelerini de Yunânîlerin te'mîn edecekleri tahkîkât-ı vâkı'adan anlaşıldığı Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden bildirilmiş olmağla, ol bâbda. 12/10/[13]36'' ibarelerinin yer aldığı belgeden de anlaşılabilir (DH. EUM. AYŞ, 47/2-1).

Savaş öncesi ve sonrası karşılaştırmaları savaş yıllarında eğitim ve öğretim işlerinde gerilemeyi, savaş sonrasında ise yükselişi göstermektedir. 1912 yılında Bursa'da 227 genel okulda 18.485 öğrenci okurken, 923 özel okulda 32.220 öğrenci eğitim almaktadır. (Maarif İstatistiği, 1329: 8) 1922 yılında 148 öğretmen-62 okul, 1923 yılında 177 öğretmen-77 okul, 1924 yılında 272 öğretmen-129 okul, 1925 yılında 306 öğretmen-176 okul, 1926 yılında 496 öğretmen-278 okul vardır. Öğrenci sayısı ise; 1922-1923 döneminde 4.478, 1923-1924 döneminde 8.695, 1924-1925 döneminde 9.495, 1925-1926 döneminde 18.484 olmuştur (1927 Salnamesi, Bursa: 307).

İşgal yıllarında Bursa'da büyük bir ekonomik tahribat yaşanması bir başka sonuçtur. Bursa ve Kütahya'nın savaş zararı; gayrimenkul olarak 44 milyon lira, menkul olarak 43 milyon lira, hayvan tahribatı olarak 14 milyon lira olmak üzere toplam 101 milyon liradır (Eldem 1994: 219). Gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Bursa'da çoğunluğu yabancıların denetiminde bulunan iplik ve dokuma sanayi tam bir çöküntü halindeydi. Üstelik I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlıların Fransızlara karşı savaşıması ipek üretimini geriletmiş, Lyon'a ipek ipliği ve koza ihracatını azalmıştır.

1921 tarihli Annuarie Oriental 1921'deki bilgilerden birçok iş sahasında gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğunu saptamak mümkündür. Örneğin; kuaförler: Ahmed Cevdet (Sarayönü), Apostolos (Balıkpazarı), Berber Miran (Setbaşı), Djenanidis (Balıkpazarı), Garhis (Setbaşı), Jean Hagopik (Balıkpazarı), Kirkorik (Setbaşı), Théodore Mighirditch (Kayabaşı). Komisyoncular: Joachim Antikadjian, Parounag Chichmanian, Stepan O. Chefian, Joachim Fermanian, Alexan Garabedian, Felix Gédéon, Bedros S. Kehayan, J.

Keuleyan, Minasse Minassian, Jean Miozzi, Onnik Ohanian, Moise Salti, Missak Toysuzian, C. Valassiadis, D. Saban, Parounag Sinemian. Kunduracılar: O. Delvet, Manoli Hadjiyorghiou, Léon Kiledjan, Papazian, Stépan, Terzian, Zadikian. (s. 1302). Dişçi: S. Sotirios Constantinidés. Yünlü Kumaş-Çarşaf: Meleon Baltian, Bağos Basmacıyan, Canib Efendi, Kambourian, A. Kourdikian, Markarogion. Konfeksiyon Mağazaları: Onnik Moumdjian, Kirkor Nazlian, A. Tehitehedjan. Saatçi: Ahmed Efendi, Sevket Efendi, Sotiraki Mistakidis, Sotirios Theodorides, Djami Onion. Kitabevi: (Democrite C. Corallis) (Koza Han) (s. 1412). Doktorlar: H. Adamandiadés, Hacı Yovanou Alipios, Dim. Apostolidis, Milliade Apostolidis, A. Barsémidiés, Boyadjian, Agop Cachikdiyan, Cheberlian, Şükrü Fevzi, Sal. Cohen, Emin Bey, Babor Francés, Hamza Nuri, Kazandijan, Mehmed Nazif Bey, Ohannes Movsessian, P. Samakides, Süleyman Bey, Tevfik Bey, Th. Théodoridés, Bedros Vankian, Checherlian. Marangozlar: Yassi Courti, Dimitrakis, Panayi Eugenides, Garabed Handjikian, Trifon Melmaris, Apostolo Timotep. Tüccarlar: Joachim Antikadjian, Manouk Balabanian, Bay Frères, Belart- J. Stussy, Belart- J. Lanz, Is. Biberoglu, A. K. Frères Bodourian, Alex Brotte, Haoul Brotte, Stepan O. Chefian, Christodulidés, Emin Bey, R. Emirze et Fils, Joachim Fermanian, Aram Findikian, Paul Gamet, Alexan Garabedian, Mathéos Gumuchian, Hacı Ahmed Efendi Kerimoff, Hacı Ali Paşa, Hacı Resul Efendi, Hacı Selim Gazizade, Sülkizade Hakkı Efendi, İnagöllüzade Rafet Bey, Jean İplikçioğlu, Agop Kopondjian, Bedros S. Kehayan, Mihran Keuleyan, Garabet Kourdikian, Onnik G. Kourdikian, Mehmed Emin Bey, Minasse Minassian, Zénop Ohanian, Onnik Bay, Osman Fevzi, Louis Poirier, Saffet Efendi, Franguel Terzian, J. S. Kouloutpani, A. Kourdikian, G. T. Nahabedian, D. Salsan, Moise Salti, Terradi Payen, A. Ribet.(s. 1305). Eczacılar: Démétre Avramidis, Andolis Christodoulidis, G. Cesmidis, Pandeli Dalabiras, Aznif Djerahian, S. N. Makinadjian, Mehmed Şükrü, K. Miguirditchian, An. Orphanides, Th. Théodoridés. Fotoğrafçılar: Hacı İbrahim, Papazian Freres, M. Tatéossian. İpekçiler: Frères Acrayan, Apostolidis, Basile Balabanis, Constantin Corallis, L. Economidis, K. Eftihides, Zenop Ohanian, Vehbi Bey, Georges Yoannides, Z. Ohanian, Onnik D'indjan, Alexan Ghougassian, Artin Genomtouyan, G. İplikçi, Stavreu Pappadoloponlos, Polixenos.

Savaş öncesi toplam şehir nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin (Ermeni ve Rumların) ülkeyi terk etmeleri sonucu, Bursa ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Çünkü Mütareke öncesi Bursa'daki iş bölümünde Rum

ve Ermenilerin büyük ölçüde sanatkârlık yapması, ülkeyi terk etmelerinden sonra bu alanda büyük boşluk yaşanmasına neden olmuştur. Rum ve Ermenilerin Bursa'yı terk etmeleriyle birçok sanat dalında neredeyse hiç esnaf kalmamıştır. (1927 Salnamesi, Bursa: 289) Örneğin; inşaat sektörü neredeyse tümüyle bu kesimlerin elindedir ve Guraba Hastanesi Başhekimi Suvayidis, Belediye Başhekimi Bedros, Bayındırlık Başmühendisi Bkracıyanos Efendi'dir. (Üsküdarı, 1972: 72) Rum ve Ermenilerin gitmesiyle ortaya çıkan açık, göçmenlerle kapanmaya çalışılmıştır ve bu bağlamda devlet, göçmenlere üç yıl vergi ile askerlikten de muafiyet getirmiştir. Mudanya gibi, birçok esnaf ve tüccar ailenin iskân olduğu bir kasabanın durumu şu cümlelerle anlatılmaktadır: "Eğer iskan edilen Rumeli Türklerinden 5-10 sanatkar çıkmasa, kasabada ihtiyaç-ı umumiyenin ne surette tatmin edildiği cidden temsil edilecek bir keyfiyettir. Bazı esnaf gurubu hiç yoktur. Diğer sanatlar da yeterli değildir." (Bursa Vilayet Coğrafisi, 1927: 231).

Bursa'daki fabrikaların büyük çoğunluğunun da yabancı ve azınlıklar elinde olması ve bunların savaş sonrasında ülkeyi terk etmelerinden dolayı sonunda Bursa, bir fabrika hurdalığına dönüşmüştür ve genç Cumhuriyete oldukça geri teknolojiye sahip 13 ipek ipliği, 3 dokuma, 1 makarna ve şehriye, 6 un, 2 gazoz fabrikası kalmıştır. (1927 Salnamesi, Bursa: 288, 289)

Mondros ateşkesi sonrasında tüm Anadolu'da olduğu gibi ekonomik, kültürel, sosyal alanlarda olumsuz tablo Bursa'da da yaşanacaktır.

Millî Mücadele'yi aşama aşama ve büyük bir savaşla kazanan TBMM ve Türk milleti 26 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile taarruza geçmiş ve Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmıştır. Türk ordusunun kuzeyde hedefi ise Bursa'yı almaktı ve 8 Eylül'de Yenişehir ve İnegöl üzerinden taarruza geçildi. 11 Eylül 1922 saat 08.30'da Bursa'da olan Türk ordusunun şehre girişi Ertuğrul Gazetesi'nde şu şekilde verilmektedir. "Ey Türk! Sana müjdelere ve tebrikler olsun ki hürriyet ve istiklalinin güneşi doğdu." (Ertuğrul Gazetesi, 12 Eylül 1922).

SONUÇ

Yaklaşık iki yıl süren işgal yıllarında döneme ait belgeler, raporlarda da görüldüğü üzere Bursa'da büyük bir mezalim ve yıkım yaşanmıştır. Yunanlılar Wilson İlkeleri'nde yer alan nüfus esasını sağlayabilmek ve bölgede çoğunluğu oluşturmak için toplu kıyım ve göçe zorlama girişiminde bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin de desteğini alan Yunan kuvvetleri ve bölgede

yaşayan Ermeniler ile Rumlar binlerce Müslüman'ın katledilmesi ve köylerin, kasabaların yağmalanıp yakılmasına neden olmuşlardır. Bursa Ulusal Mücadele yıllarında demografik ve ekonomik açıdan büyük kayıplar yaşamış ve bu yıkım Cumhuriyet döneminde onarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

BOA., HR. SYS. 2619/35.

BOA., DH. EUM. AYS, 47/2-1.

BOA., Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719.

Ertuğrul Gazetesi, 12 Eylül 1922.

Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921.

Yoldaş Gazetesi, 18 Kasım 1921.

1927 Bursa Vilâyeti Salnamesi, Bursa Vilâyeti Matbaası, 1927.

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci Kitap/Mondros'tan İşgale**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap/İşgalden Kurtuluşu**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Annuaire Oriental/ Salname-i Şarki, 1914, The Annuaire Oriental Limited, 1915.

Annuaire Oriental, 1921, Oriental Directory, 1922.

Arslan, Nebabat, "Yalova, Gemlik, Orhangazi ve İzmit (Samanlıdağ) Bölgesinde Yaşanan Yunan Mezalimi ve Bölgeye Gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin Çalışmaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi**, S 22, Erzurum, 2003.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi - II Anadolu'da Yunan Mezâlimi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım, Millî Mücadele**, C 8, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Bursa Sergisi, S 4, 31 Temmuz 1325/1909.

Bursa Vilayeti Coğrafisi (Cenubu Marmara Havzası), Haz: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Coğrafya Encümeni İstanbul, 1927.

- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TTK Yayını, Ankara, 1967.
- Çarıklı, Turgut, **Babam Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü**, Yayına Hazırlayan: Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü, **Millî Mücadele'de Bursa**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980.
- Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yılları Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, TTK Yayını, Ank., 1994.
- Kaya, Mehmet, "Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 51, Bahar 2013.
- Maarif İstatistiği**, DİE, 1329.
- Mccarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitapevi, 1998.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Bursa Yöresindeki Osmanlı Ermenilerinin Düşmanlaştırılarak Anarşi ve İsyana Sürüklenmeleri 1878-1922", **XV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 11-15 Eylül 2006, Ayırbaşım, Ankara, 2010.
- Sofuoğlu, Adnan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 19, S 55, Mart 2003.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I. Cilt (1920-1945), TTK Yayını, Ankara, 1989.
- Tokça, A. Galip, **İki Mütareke Arasında-Mudanya'nın Tarihi Hatıraları**, Tekinoğlu Matbaası, İstanbul, 1959.
- Üsküdari, Faruk, **Eski Bursa'dan Notlar**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 1972.
- Yüceer, Saime, **Bursa'nın İşgale ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001.